

KE ZRODU KNIHY ALOISE MIKULKY O PIDIŽLU VELIKÉM

Libor Kalina

Od listopadu 2013 do února 2014 mohli návštěvníci Památníku písemnictví na Moravě zhlédnout výstavu *Alois Mikulka knihy, ilustrace*, připravenou k autorovu životnímu jubileu (narozen 1933 v Brně). Jejím těžištěm byly barevné kresby a seriály, zařazované v šedesátých až osmdesátých letech minulého století do časopisů *Sluníčko* a *Mateřídouška*, a také ilustrace originálně zpracovaných knih pro děti. Dominující výtvarná složka výstavy reflektovala osobitost Mikulkovy poetiky. Podtrhla skutečnost, že se svou dvojlomností, tedy specifickým propojováním výtvarné a textové tvorby, řadí po bok klasikům české literatury pro děti, jakými byli spisovatelé-výtvarníci Ondřej Sekora nebo Josef Čapek.

„To, co musí normální spisovatel složitě popisovat, já lehce vyjádřím obrázkem,“ přiblížil autor svou tvůrčí metodu. „Prostředí příběhu, charakter postavy, celkovou atmosféru děje... Zkrátka to, čím se jinde složitě pročítáte a co je u špatného vyprávěče k nepřezítí, to se u mne absorbuje z obrázku za tři, čtyři vteřiny. A jste, jak se říká, v obraze. Neunavuji čtenáře – a příběh letí vpřed. Víím, že je to tak napůl komiks, ale i tak ještě vyprávěči zůstane dost místa na to, aby se slovně vyřádl.“¹

Výtvarník, spisovatel a dramatik Alois Mikulka, absolvent grafického oddělení Vyšší školy uměleckého průmyslu v Brně a Vysoké školy výtvarných umění v Bratislavě, se svými čtyřmi stovkami publikovaných pohádkových příběhů řadí mezi nejplodnější autory české dětské prózy uplynulého půlstoletí. Je laureátem řady profesních ocenění, připomenout si zaslouží zejména Cena nakladatelství Albatros z roku 1980 a Zlatá stuha za rok 1997.

Rukopis Mikulkovy pohádkové prvotiny *Aby se děti divily* objevil dramaturg divadla Semafor Milan Schulz ve Státním nakladatelství dětské knihy a převedl do jevištní podoby.² Záhy po premiéře na legendární scéně v roce 1961 se dostaly Mikulkovy pohádky na pulty knihkupectví a také do rozhlasu. V podobě Hajajových

1 FENCL, Ivo. Nezařaditelný v týlu: podstatou umění je nesvoboda. *Tvar*. Praha, 2005, č. 21, s. 14.

2 PROCHÁZKOVÁ, Kateřina. Alois Mikulka: Studánka je vybrána až do dna. *Týdeník rozhlas* [online]. 2004, č. 9. [cit. 20. 4. 2022]. Dostupné z: <http://www.radioservis-as.cz/archiv04/0904/09titul.htm>.

vyprávění na dobrou noc je nezapomenutelně interpretoval herec Vlastimil Brodský. „Následovaly další knížky,“ vzpomíná autor, „práce pro televizi a divadlo a já měl najednou z čeho žít, a hlavně jsem si mohl svobodně malovat a sochat i nezávisle na politických požadavcích doby. Tehdy se totiž dalo i jen z literární činnosti pro děti a mládež docela slušně žít.“³

POHÁDKÁŘI

Ústně tradované pohádkové příběhy šířily po staletí znalosti a poznatky dějepisné, přírodovědné, technické i společenské. Cíleně i mimoděk. Svědectví o objemu i kvalitě lidové slovesnosti shromáždili její sběratelé v 18. a 19. století. Dodnes pohádky představují základ slovesné produkce určené dětem. Jakkoli si je děti přivlastnily teprve v jejich psané, tištěné, kreslené, animované, dramatické a nejnověji i elektronicky vizualizované podobě.

Čistě folklórní pole opustila pohádka v poslední čtvrtině 19. století, kdy se narodila její paralela tzv. umělá, moderní, současná nebo autorská pohádka.⁴ Pozměnila oproti své folklórní předchůdkyni tvářnost i sémantickou strukturu. „Zdůraznila především rysy nedourčenosti, asociativnosti, symboličnosti, civilizační představou atmosféru. (...) Zachovává si však základní charakter, totiž roli fantazijně a gnoseologicky stimulační.“⁵

„Nemůže být sporu o tom, že Alois Mikulka rozmach moderní pohádky v šedesátých letech ovlivnil podstatnou měrou tím, co do ní přinesl nového – dynamiku vyprávění, zkratku, humor, vyhraněný smysl pro nonsens a absurditu, odvahu v přehánění a nadsázce. Aktivizační rys Mikulkových pohádek ve své době zcela doceněn nebyl. Jaksi ušlo, že se tu velice iniciuje představivost čtenáře, tedy síla zvědavého a nekonvenčního přístupu ke světu.“⁶

Mikulkův specifický výtvarný projev je úsporný. Jednoduchost formy vyvažuje nadbytkem fantazie, bizarností jednajících postav a až ztřeštěností dějových situací. Sám přiznává: „Z mnoha bláznivých nápadů má u mne přednost ten nejbláznivější!“⁷ Mikulkova kresba, stylizovaná do dětské neumělosti, naznačuje svou deformovaností malířův přístup k námětům. Předmětem zobrazení

výtvarného i literárního je svět dítěte, reálný i představový, jakoby nahlížený právě očima naivně kreslených dětí.

V minulém roce daroval Alois Mikulka Muzeu Brněnska kolekci 14 rukopisů a bibliofilských vydání svých prací.⁸ Školní sešit formátu A5 nadepsaný: Slohové cvičení: O Pidižlovi Ohavném State Louis reprezentuje jedinečný doklad autorova tvůrčího postupu při přípravě úspěšného titulu *O Pidižlovi Velikém*. Tuto čtenáři ceněnou a stále vyhledávanou pohádkovou knihu poprvé vydalo brněnské nakladatelství Blok v roce 1971. Představuje osobitou symbiózu kreseb a textu, psaného rukopisně kresleným písmem, jež přímo obklopuje jednotlivé obrázky jednajících postav a reálií, v nichž se fantazijně pohádkový příběh odehrává.

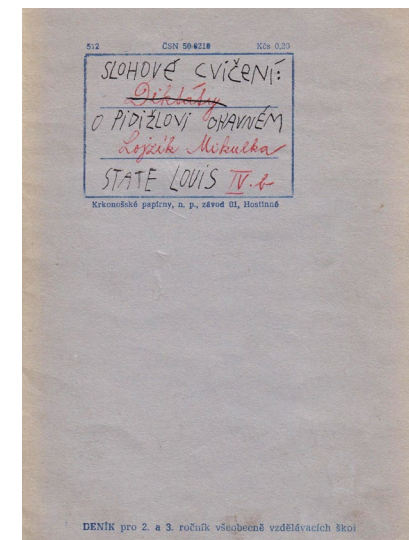
ASPEKTY TISKU

Se zrodem každého tištěného knižního díla úzce souvisí dva termíny: předloha a rukopis. Za předlohu může v případě moderní autorské pohádky posloužit vlastní, převzatý nebo jinak upravený námět, časté je také spojování motivů z několika různých zdrojů. V našem případě je onou předlohou první verze příběhu, zapsaná ve školním sešitě, na jehož štítku na deskách vedle již výše uvedeného čteme: *Diktáty Lojzík Mikulka IV.b.*

8 Soubor byl zapsán do sbírky Památníku písemnictví na Moravě pod přírůstkovým číslem 88/2021.

Titul *O Pidižlovi Velikém*.
(Památník písemnictví na Moravě)

Titulní strana předlohy.
(Památník písemnictví na Moravě)

3 FENCL, pozn. 1.

4 SIROVÁTKA, Oldřich. *Plný pytel pohádek*. Praha: Albatros, 1978, s. 304.

5 CHALOUPKA, Otakar a NEZKUSIL, Vladimír. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II*. Praha: Albatros, nakladatelství pro děti a mládež, 1976, s. 69.

6 CHALOUPKA, Otakar. Návrat Mikulkových pohádek. *Zlatý máj*. Praha, 1987, roč. 31, č. 6, s. 343–345.

7 ZHOŘ, Igor. Brněnští ilustrátoři dětské knihy. *Zlatý máj*. Praha, 1985, roč. 29, č. 6, s. 336.

Na rozdíl od výroby běžně tištěné knihy, která již teoreticky mohla být vysázena i z analyzované předlohy, autor v tomto konkrétním případě vytvořil, přesněji řečeno nakreslil, ještě originální rukopis. Ten již logicky dostal formát výsledné knihy, tedy A4, a ani v detailech se nelišil od finálního výtisku. Ve shodě s technickým redaktorem autor dokonce nakreslil i stránku s tiráží knihy se všemi ryze technickými údaji.

Před vlastním tiskem býval ve své době rukopis při předtiskové přípravě přenášen po jednotlivých stránkách fotochemickou cestou, tedy leptáním, do speciální zinkové desky do takzvaného štočku.⁹ Nejspíše proto, tedy z ryze praktických důvodů, se rukopis zpět k autorovi z tiskárny přes nakladatelství již nevrátil. Výstupem z chemigrafického procesu byla, stejně jako je tomu dnes, negativní kovová matrice, umožňující následný otisk celé jedné knižní stránky. Rukopis, jakkoli jedinečný originál, v tomto výrobním procesu představoval pouze ryze pracovní, zdrojový podklad. Prošel postupně rukama několika pracovníků, podílejících se na přípravě a úpravách tiskové formy. Jak mohu potvrdit z vlastní praxe, rukopisy bývaly zcela běžně opatřovány dodatečnými poznámkami nejen technických redaktorů, ale i přípravařů a samotných tiskařů. Sloužily totiž k upřesnění vždy následující pracovní operace. Zacházelo se zkrátka s rukopisem jako se zdrojovým materiálem. Dlužno dodat, že obdobného „znevážení“ se v tiskovém procesu běžně dostávalo i hodnotným uměleckým ilustracím, natož, jako je tomu v tomto případě, kompletně ručně kreslené knižní předloze. Na základě uvedených skutečností tedy musíme považovat originál rukopisu za nedostupný, respektive ztracený.

PŘEDLOHA VERSUS RUKOPIS

Předloha titulu *O Pidižlu Velikém* obohacuje sbírku Památníku písemnictví na Moravě o cenný dokument průkazně a detailně vypovídající o finální etapě autora tvůrčího usilování. Porovnáním s knihou zjišťujeme, že Mikulka při překreslování rukopisu svou předlohu v řadě ohledů výrazně upravoval. Do „verze poslední ruky“ především doplnil další ilustrace, dokreslil a překomponoval některé z původních kreseb.

Specifický doplněk knížky, který ovšem v předloze schází, představují výtvarně textové předśádky. Jejich stylizovaný westernový námět s obsahem vlastního pohádkového příběhu zdánlivě nesouvisí. Rafinovaně zpodobňují autora-vypravěče v Mikulkově oblíbené postavě šerifa, jenž zde spolustolovníkům přiznává: „Nic hezkýho nevím! Jen samé ohavnosti o pidižlech a tak!“ Kontext několika naznačených,

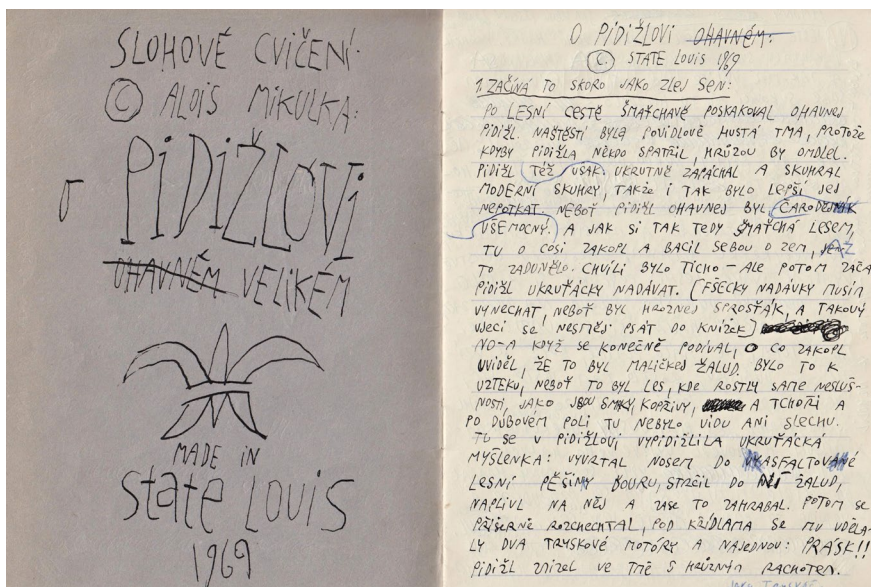
Předsádka knihy, výřez. (Památník písemnictví na Moravě)

spíše výtvarně pojednaných a vzájemně se prolínajících dějů je umístěn do anonymní „nálevny třaskavin, vysokooktanových destilátů a nitroglycerinů“ kamsi na americký Divoký západ. Výjev je zde přímo dedikován maminkám a tatínkům, zatímco na čestném místě stojí nepřehlédnutelně černě na bílém: „Tahle knížka je pro kluky a holčičky!!!“

Jakkoli je ilustrace dominujícím Mikulkovým nástrojem, titul *O Pidižlu Velikém* nelze považovat za komiks v pravém slova smyslu. Především proto, že jeho textová část, byť kreslená, v knize jednoznačně převládá. Vyprávěný příběh hojně ilustrace doplňují a ozvláštňují, ale na rozdíl od většiny klasických komiksů děj neposouvají vpřed.

Autor rovněž tvořivě zasahoval do textů předlohy, vlastní dějovou linku a strukturu příběhu ovšem zachoval již beze změn. Důsledně obměnil přívlastek hlavní postavy – Pidižla Ohavného přejmenoval na Pidižla Velikého. Řádově menší úpravou, přesto jednoznačně stylistickou, byla náhrada hovorových prvků typu „zlej“, „všecky“ nebo „umejt“ za spisovné tvary ve všech vypravěčových textech. Lidové výrazivo naopak ponechal a místy ještě zdůraznil v přímé řeči záporných postav,

9 Technologie knižního tisku používaná v nedigitální poslední třetině 20. století.

Druhá strana desek s první stránkou předlohy. (Památník písemnictví na Moravě)

a to i ve vnitřních monolozích. Zvýraznil tak jejich odlišnost a posílil povahové charakteristiky.

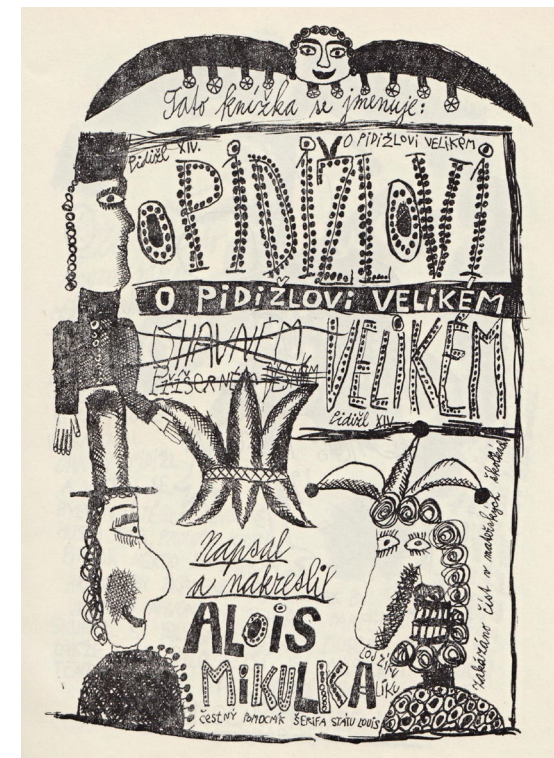
Mikulka ani v nejmenším nenapodobuje folklórní pohádkové vzory s jejich nejčastějšími atributy, jakými bývají tři otázky-úkoly nebo jednoznačné finální přemožení nositele zla. Hlavní postava, kouzelník Pidižl Veliký, není kladným hrdinou, podobně jako klavírobijec Rafael César. Jejich jednání, jakkoli excentrické, není namířeno výhradně proti jiným postavám, nejedná se tedy o nositele zavrženíhodného a odsouzeníhodného zla. Očekávatelné pohádkově dobro jako by zde přicházelo samo od sebe. Spanile kladná holčička Pepinka s neutrálně jednajícími Pidižlovými malými učedníky Danem a Pitem se postupně skamarádí, což Pidižlův naznačený zlořád rovněž oslabuje. Vyprávění nekončí happy endem, má otevřené vyznění. Dan s Pitem pomocí dřevěných schůdků ve finále stoupají k modré obloze, ze které hodlá jejich šéf pořídit dětem slušivé kabátky s kapuckami...¹⁰

Jedním z hlavních a tedy charakteristických rysů moderní autorské pohádky je specifické užívání jazykových prostředků. Mikulka v rukopise ještě rozhojnil

dětské neologismy: „tu se v Pidižlovi vypidižli-la ukrutácká myšlenka“, „krkonošácký hajný“, „hrozitánskej rambajz“, „hezou-linké krucánky, roztomilé kroucance a veselé fidlikování“, „čviřikání na troubítka“. Důsledně zachoval hovorovou řeč hlavní postavy: „místo abyste mi přinesli co nejrychlejš můj milovanej vynález, po kerým se zastesklo mému senci“, „chtěl jsem je tu trochu pomučit, ale to proto, že sou všechno necitové, poňvač mě onehdy jeden přejel na silnici autojeřábem, když sem si tam, celej hodnej, přistával převlíknutej za tryskáč...“ Autorův slovní humor jako by měl pobavit nejen malé čtenáře, ale i samotného autora.

Za příklad mohou posloužit Pidižlovy charakteristiky: „generál středně hranatých nudlí“, „nejstarší rádce ministra bleskových střevních příhod“, „vynálezce měřiče blbosti“, „laureát oil mobil company“.

Hojné užívání vnitřně rozporných výrazů Mikulku řadí mezi tzv. nonsensové autory. Již samotný titul a jméno erbovní postavy Pidižl Veliký vlastně odporuje logice. Slovní základ „píd“ odkazuje k drobnosti, nepatrnosti a marginálii, zatímco jeho Pidižl je obrovský a mocný, tedy vskutku „Veliký“. Z dalších nonsensových hříček lze ocitovat: „tchoří parfém“, „Pidižl se zeleně zohavil“, „kytkovitý keř“, „olympijské piáno v těžké váze“, „ohlušující ticho“, „vesnický bulvár“ či „modrý jako pampeliška“. Patří sem pochopitelně také výše uvedené Pidižlovy charakteristiky, včetně úsměvného označení „první manažer presidentových šlů“.

První strana knihy, strany nečíslovány. (Památník písemnictví na Moravě)

¹⁰ V roce 2012 vyšel titul *Pidižl Veliký* v nakladatelství Andrej Šťastný v autorem rozšířeném vydání, doplněném o pokračování nazvané *Pidižl Veliký Příšerný*.

Tiráž knihy. (Památník písemnictví na Moravě)

sečík těchto miniatur... zatím tato originalita zůstává zakleta do jisté samoúčelnosti fantazie, která je básnický málo smělá a účinná (myslím tím na literární stránku). Od pouhé hravé fantazie k tvorbě – to je Mikulkův hlavní básnický úkol.¹²

Za půlstoletí, po které Alois Mikulka plodně (67 samostatných autorských knižních titulů) obohacuje českou literaturu pro malé (ale i velké) čtenáře, vyrostlo na jeho příbězích několik generací dětí. Nikoli náhodou jeho kreslené knížky, konkrétně jejich první vydání z první poloviny sedmdesátých let, opakovaně atakují své dosavadní antikvární cenové rekordy.¹³ Nejspíše proto, že Mikulkovo novátorské propojení výtvarného a literárního světa oslovilo malé čtenáře natolik, že si je, okouzlení jeho expresivním, bláznivým humorem, podrželi až do dospělosti. (Jakoli jejich potomci dnes mohou dávat přednost jiné poetice a zcela odlišným zdrojům zábavy a poučení, než z dnešního pohledu klasickým, byt hojně a hodnotně ilustrovaným knihám pro děti.)

11 CHALOUPKA, pozn. 6.

12 KOŽMÍN, Zdeněk. Vynalézání snů a co dál. *Zlatý máj*. Praha, 1963, roč. 7, č. 3, s. 182.

13 V dubnu 2022 nabízel web eantikvariát.cz první vydání knihy *O Pídižlovi Velikém* za 900 Kč.

PŘIJETÍ, PŘÍNOSY

Dobová literární kritika při vědomí vstřícného a širokého čtenářského ohlasu poměřovala Mikulkovy pohádky nejvyššími nároky. Otakar Chaloupka upozornil na obecnou dominanci až absolutizaci moderní pohádky, „která takto nemohla vstupovat do svých souvislostí a vztahů organických, životních, že samy její významové možnosti byly uzavřeny v kruhu moderní pohádky a z tohoto kruhu ne dosti dobře mohly ven, k celé šíři dětského prožitku skutečnosti“.¹¹ Také Zdeněk Kožmín měl za to, že Mikulkovy pohádky jsou ochuzeny o poezii reálné skutečnosti. „Daří se mu psát a malovat pozoruhodné básněv drobinky, ale nevzniká silný prů-

ZÁVĚR

Literární historik dnes může konstatovat, že autoři a autorky umělých pohádek pro děti v šedesátých a sedmdesátých letech minulého století tvořivě navázali na své rovněž experimentující předchůdce z let dvacátých a třicátých (Čapkové, Lada, Mahen, Vančura, Nezval aj.). Ne všem se však zatím dostalo odpovídajícího uznání a teoretického zhodnocení jako jejich vzorům. Průběžné zařazování ukázek z děl Aloise Mikulky do současných školních čítanek spolu s nahlédnutím finálního tvůrčího úsilí na jeho konkrétním úspěšném opusu je argumentem pro tezi, že také tohoto autora můžeme po právu počítat mezi klasické tvůrce původní české literatury pro děti. I proto představuje soubor jeho prací v čele s předlohou knihy *O Pídižlu Velikém* cenné doplnění, rozšíření a obohacení literárního archivu sbírky Památníku písemnictví na Moravě.

PRAMENY A LITERATURA

Muzeum Brněnska – Památník písemnictví na Moravě, Sběrka Památníku písemnictví na Moravě: podsběrka Literární archiv, Soubor 14 rukopisů a bibliofilských vydání děl Aloise Mikulky, přír. č. 88/2021.

FENCL, Ivo. Nezařaditelný v týlu: podstatou umění je nesvoboda. *Tvar*. Praha, 2005, č. 21, s. 14. ISSN 0862-657X.

CHALOUPKA, Otakar. Návrat Mikulkových pohádek. *Zlatý máj*. Praha, 1987, roč. 31, č. 6, s. 343–345.

CHALOUPKA, Otakar a NEZKUSIL, Vladimír. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II*. Praha: Albatros, 1976.

KOŽMÍN, Zdeněk. Vynalézání snů a co dál. *Zlatý máj*. Praha, 1963, roč. 7, č. 3, s. 182.

MALINA, Jaroslav. *Alois Mikulka: Malířská tvorba 1960–2000*. Brno: CERM, 2001.

MIKULKA, Alois. Dobrá pohádka je tajemství. *Ladění*. 2002, roč. 7, č. 2., s. 11–12. ISSN 1211-3484.

MIKULKA, Alois. *O Pídižlu Velikém*. Brno: Blok, 1971.

SIROVÁTKA, Oldřich. *Plný pytel pohádek*. Praha: Albatros, 1978.

SLABÝ, Zdeněk, Karel. O moderní pohádce. *Zlatý máj*. Praha, 1966, roč. 10, č. 1, s. 21–25.

ULIČNÝ, Oldřich. *Prostor pro jazyk a styl*. Praha: Albatros, 1987.

ZHOŘ, Igor. Brněnští ilustrátoři dětské knihy. *Zlatý máj*. Praha, 1985, roč. 29, č. 6, s. 336.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

FALTÝNEK, Vilém. Proč by Smolíček nezavolal mobilem? V pohádkách Aloise Mikulky beze všeho. *Radio Prague International* [online]. 25. ledna 2009. [cit. 20. 4. 2022]. Dostupné z: <https://cesky.radio.cz/proc-smolicek-nezavolal-mobilem-v-pohadkach-aloise-mikulky-beze-vseho-8588115>.

PROCHÁZKOVÁ, Kateřina. Alois Mikulka: Studánka je vybrána až do dna. *Týdeník rozhlas* [online]. 2004, č. 9. [cit. 20. 4. 2022]. ISSN 1213-2098. Dostupné z: <http://www.radioservis-as.cz/archiv04/0904/09titul.htm>.

SOUKUPOVÁ, Jana. Dobrý kýčář vás může naučit víc než páni profesori, říká malíř Mikulka. *iDnes* [online]. 10. srpna 2008. [cit. 20. 4. 2022]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/brno/zpravy/dobry-kycar-vas-muze-naucit-vic-nez-pani-profesori-rika-malir-mikulka.A080810_171347_brno_atk.

VENCÁLEK, Ladislav. Alois Mikulka vypráví. *BrnoŽurnál* [online]. 17. 11. 2013. [cit. 20. 4. 2022]. Dostupné z: <https://www.brnozurnal.cz/z-kultury/alois-mikulka-vypravi/>.